

אקדמיה

● ידיעון האקדמיה ללשון העברית אלול תשע"ד

בקצרה

מיזם הקריה החדשה
ועדת ההיגוי לקידום הקמת הקריה החדשה ללשון העברית התכנסה לשיבתה השלישית בט' בתמוז תשע"ד (7 ביולי 2014). הוועדה קיבלה דיווחים ודנה בנושאים האלה: בחינת יְקָלָת (פוטנציאל) המבקרים בקריה החדשה; המהלכים לקראת הכנת מפרט התכנון (הפרוגרמה) למוזאון העברית; המשך תקצוב המיזם; ההתקדמות באיתור מגרש מתאים להקמת הקריה.

"רוח דיגיטלית" באקדמיה
בד' בתמוז תשע"ד (2 ביולי 2014) אירחה האקדמיה מפגש של האגודה הישראלית למדעי הרוח הדיגיטליים בהשתתפות חוקרים מאוניברסיטאות וממכללות. מרכזת מפעל המילון ההיסטורי **דורית לרר** ומרכז העבודה במדור המחשוב **אפרים ברקוביץ** הציגו את מפעל המילון, את אתר "מאגרים" החדש ואת מבנה הנתונים שלו. במפגש נדונו הדרכים להפיק מ"מאגרים" מידע כולל על שימושי השפה בטקסט העברי, ונקבעה סדנת המשך לבחינת דרכים אלו.

האנציקלופדיה ללשון העברית ולבלשנות
ביום עיון בז' באדר ב' תשע"ד (9 במארס 2014) לרגל מלאות שמונים שנה לחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית, יוחד מושב לציון צאתה לאור של Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics בהוצאת בריל. במושב המשותף לחוג ללשון העברית, לאקדמיה ולהוצאת בריל נשאו דברים פרופ' **משה בר-אשר**, העורך הראשי של האנציקלופדיה פרופ' **ג'פרי כאן**, נציג העורכים פרופ' **שמואל (סטיב) פסברג** והמזכירה המדעית של האקדמיה **רונית גדיש**. רבים מחברי האקדמיה ומעובדיה כתבו ערכים באנציקלופדיה החדשה.

ראו עוד באתר האקדמיה במרשתת.

חוג ידידי האקדמיה בראשות רוני חזקיהו

מקצועות המדע. הוא הדגיש כי היעלמותם של מדעי הרוח מהאוניברסיטאות בישראל מחייבת את המועצה להשכלה גבוהה למצוא מקורות מימון כדי לשמר את הלהבה בלפיד התרבות העברית והלשון העברית. לא ייתכן, אמר, שהמחלקה הגדולה ביותר למדעי היהדות היא באוניברסיטה בארצות הברית. הוא הודיע כי יפעל למען האקדמיה ללשון העברית אצל יהודים בעולם שיהיו נלהבים לחזק את הלהבה בלפיד הזה.

ירון לונדון סיפר כי גדל בבית דובר עברית ודיבר על הפלא שבהתחדשות הדיבור העברי. הוא רואה את עצמו כמי שעוסק בהנחלת הלשון, שהרי רבים מאזינים לו ושומעים את דיבורו. הוא העיר כי הלשון מתפתחת בפי דובריה בטבעיות, והשפעתם של מתקני הלשון קטנה. הבעיה היא דלות הלשון וחוסר היכולת לבטא מחשבות מורכבות. פרופ' בר-אשר סיכם את המפגש בדברי תודה לכל הדוברים והמשתתפים, שכולם אנשי מעשה ויכולים לעשות רבות במסגרת חוג הידידים.

רוני חזקיהו, יו"ר הבנק הבינלאומי הראשון, קיבל עליו לעמוד בראש חוג ידידי האקדמיה ללשון העברית. מפגש הייסוד של החוג היה בבית הבנק בתל-אביב בי"א בסיוון תשע"ד (9 ביוני 2014). השתתפו בו אישים מתחומי הכלכלה, המשפט והחברה. אורחי המפגש היו חתן פרס נובל לכימיה פרופ' **אהרן צ'חנובר** והעיתונאי **ירון לונדון**.

רוני חזקיהו פתח את המפגש ואמר כי זו היא התחלה של מסע משותף לחוג הידידים ולאקדמיה ומטרתו לקדם את העבודה היום-יומית באקדמיה ולסייע בהקמת הקריה החדשה ללשון העברית. הוא ציין כי יש לראות בחברי החוג שגרירים שיוכלו לתרום לשיפור מעמדה של האקדמיה בציבור ובממשל ולפעול לגיוס כספים למימון פעולותיה.

פרופ' **משה בר-אשר** סקר את עבודת האקדמיה במפעל המילון ההיסטורי ובשירות הציבור, ואמר כי תפקידנו להרבות את כבוד העברית ובכך להרבות את כבודה של תרבות ישראל. הוא הודה למר חזקיהו על שנענה לפנייתו והסכים לקבל עליו את תפקיד יושב ראש חוג הידידים ולהצטרף לדרך החדשה של האקדמיה. פרופ' **אהרן צ'חנובר** אמר כי הוא חצוי בשאלה אם אפשר ללמוד וללמד היום רק בעברית את

הקמת מרכז מבקרים

האקדמיה החלה לפעול להקמת מרכז מבקרים בביתה שבגבעת רם בירושלים. במרכז המבקרים יוצג סיפורה המרתק והמתמשך של הלשון העברית בדרך חווייתית ובאמצעים חזותיים. בלב המרכז תעמוד תצוגה פעילה שתעורר עניין, סקרנות והתלהבות אצל קהל המבקרים: תלמידים ומורים, חיילים, בני נוער מחו"ל ומשפחות. הפעלת המרכז היא שלב חיוני לקראת הקמת מוזאון העברית בקריה החדשה ללשון העברית. לדברי מנכ"לית האקדמיה טלי בן-יהודה עיקר המאמץ מופנה לגיוס המשאבים הדרושים למימושו.

שנה טובה ומבורכת

עוד בגיליון

- "התנכשות קווי הלשון הדבורה בעת תחיית העברית" מאת יעל רשף
- למד לשונך
- "תשעים שנה לפטירת זאב יעבץ – מחלוצי תחיית העברית" מאת אסף ידידיה

התגבשות קווי הלשון הדבורה בעת 'תחיית העברית'

יעל רשף

שתתפתח – הובילה להבדלים גדולים בדרכי השימוש בלשון, ורק במהלך הזמן חלה הכרעה ביניהן. הכרה במציאות לשונית מורכבת זו וחיפוש דרכים להתמודד עמה הם מרכיבים בסיסיים בחקר לשון התקופה. בשלב הראשון פניתי, בעצתו של מדריכי בעבודת הדוקטור, פרופ' משה בראשה, לבדיקת קורפוס הזמר הכמו-עממי, שהיה אחד הגילויים המרכזיים של הניסיון לעצב ביישוב טיפוס חדש של תרבות עברית. מכיוון שקודם לכן לא שימשה העברית בתחומי התרבות הפופולרית, יוצרי הזמר לא יכלו להסתמך על דפוסי הבעה קיימים אלא היה עליהם ליצור אותם בעצמם. מחקר זה אפשר לי לבחון את טיב הלשון בזמר בהשוואה למגוון אפשרויות אחרות שנוצרו במקביל אליו בקהילה הלשונית הצעירה ולהצביע על ייחודו הן לעומת לשון היום יום הן לעומת גילוייה האחרים של לשון התרבות. אף שהזמר הסתמך על רובד הלשון הספרותית, ולא על רבדים עממיים יותר בשימוש הלשון, הקנו לו מחבריו קווי ייחוד מובהקים לעומת סוגות אחרות בלשון התרבות, ובהן השירה, הפרוזה ותחומים אחרים של היצירה הספרותית, שבהם פעלו בו בזמן רבים ממחברי הזמר. מחקר זה העלה שהזמר החל להסתמך כסוגה עצמאית, נבדלת במובהק מן השירה, במהלך שנות העשרים של המאה העשרים, כחלק מן הגמישות שהלכה והתפתחה באותה התקופה לבחור בין דרכי הבעה חלופיות בקרב חברי הקהילה הלשונית ששלטו היטב בעברית. בחירותיהם הלשוניות של יוצרי הזמר, שהעדיפו להתרחק מן העברית השימושית ולהשתית את הזמר הכמו-עממי על לשון גבוהה ובעלת צביון מקראי מובהק, שירתו את יכולתו של הזמר למלא את ייעודו האידיאולוגי כאמצעי חינוכי בעל חשיבות עליונה בהפצת השפה והאידיאולוגיה ובעיצוב זהותם של אנשי היישוב.

לנוכח הפערים המובהקים שהסתמנו במחקר זה בין שימוש העברית כלשון התרבות לשימוש בה בחיי המעשה, פניתי בשלב הבא לאתגר מורכב יותר: הניסיון לבחון את טיב העברית בקרב דוברים מן השורה, שהלשון לא עמדה במוקד עיסוקם המקצועי אלא הייתה עבורם כלי להשגת מטרות מעשיות ויום-יומיות. הצעד הראשון במחקר זה היה קריאה שוטפת של כמות גדולה מאוד של טקסטים מסוגים שונים – מסמכים ארכיוניים, ספרי זיכרונות, יומנים ומכתבים אישיים, עיתונים וכתבי עת, עלוני בתי ספר ותנועות נוער, ספרי לימוד וכיוצא בזה – וזאת כדי לקבל תחושה של לשון התקופה. טקסטים אלו מזמנים לקורא בהם מגוון רחב מאוד של תופעות לשון, ובהן תופעות רבות שלא היה אפשר לצפותן על יסוד המצוי בלשון ימינו או ברבדיה הקודמים של העברית. הרושם הראשוני מן הקריאה בטקסטים הללו היה כי יותר מכול הם מעידים על השונות הלשונית העצומה בעברית החדשה בראשית ימיה, אבל בהדרגה החלו להסתמן בתוך המגוון העצום של דרכי הביטוי המתועדות בטקסטים הבחנות בין דרכי הבעה שגורות לנדירות, בין שימושי לשון מקריים המשקפים השפעה נקודתית של שפה אחרת או חוסר היכרות מספקת עם העברית ובין שימושי לשון משותפים המעידים על לשון התקופה בכללותה. הממצא המשמעותי ביותר היה כי בתוך מגוון גוני הלשון המתועדים בטקסטים נחשפו מוקדים ראשוניים של גיבוש שהיו משמעותיים יותר מאחרים להתפתחותה העתידית של השפה, ואפשר היה להבחין בין כיווני התפתחות שלא היה להם המשך ובין ניצני ההתייצבות של שימוש הלשון המוכר לנו היום.

דרך העבודה שנקטתי מכאן ואילך הייתה לבחון בשיטתיות סוגיות לשון ספציפיות שיכלו להאיר טוב מאחרות את ממדי היציבות וההשתנות

קבלת פרס היא תמיד מאורע משמח, אבל קבלת פרס מטעם האקדמיה ללשון העברית – יש בה ייחוד. האקדמיה ליוותה את המסלול האקדמי שלי החל משלב מוקדם מאוד. בתחילה עבדתי תקופה מסוימת במפעל המילון ההיסטורי, במדור העת העתיקה. את ריאיון הקבלה לעבודה ערך לי פרופ' זאב בן-חיים, ששב רק ימים מעטים קודם לכן אל האקדמיה לאחר מחלתו. כמה שנים לאחר מכן, כאשר נשאתי לראשונה הרצאה אקדמית, היה זה בישיבה חגיגית של מליאת האקדמיה. במהלך השנים התפרסמו כמה ממאמריי בכתב העת 'לשוננו', וכעת, משהשלמתי את כתיבתו של ספר מחקר על העברית בתקופת המנדט, פניתי מטבע הדברים אל הוצאת הספרים של האקדמיה.

ספר זה, כמו מרבית מחקריו, הוא פרי העניין שגיליתי מאז ראשית לימודיי בתהליך שאז היה מוכר לי רק בשמו העממי 'תחיית העברית'. חוקרים רבים עסקו בתהליך הזה, ומחקרים רבים נכתבו עליו – אבל ככל שקראתי יותר בנושא כך התבהר לי שהעיסוק התמקד בעיקר בממדים החברתיים וההיסטוריים של התהליך, ואילו העיסוק בממדיו הלשוניים היה מצומצם מאוד. מן המחקר הקיים ניתן היה ללמוד מתי, כיצד ומדוע התחילו אנשים לדבר בעברית ומיהם הדמויות והגופים שהיו מעורבים בתהליך זה, אבל לא ניתן היה ללמוד ממנו כמעט דבר על דמותה של הלשון עצמה. מה היה טיב העברית ששימשה הלכה למעשה בקרב ראשוני הדוברים? איך היא נשמעה בדיבור ואיך השתמשו בה בכתב? מה היו תהליכי השינוי שהפכו אותה משפה מסורתית ושפת תרבות ללשון שימושית, היכולה להתמודד בהצלחה, בכתב ובעל פה, עם כלל צורכי התקשורת של קהילת דוברים מודרנית? חיפוש תשובות לשאלות הללו הוביל אותי למקד את מחקריו בטקסטים מן התקופה, במטרה לחשוף בהם את עובדות הלשון שיאפשרו לעקוב אחר ממדיו הלשוניים של התהליך.

עד מהרה התברר לי שכיוון מחקר זה כרוך באתגרים מורכבים, לא רק בשל מיעוט המחקר הקודם אלא גם משום אופי חומר העדויות. אמנם ההכשרה שקיבלתי בחוג ללשון העברית העניקה לי כלים פילולוגיים מקיפים להתמודדות עם מחקרים של קורפוסים טקסטואליים, אלא שכפי ששמעתי גם מעמיתיי ההיסטוריונים – יש הבדל מהותי בין העיסוק בחומרים קלסיים לעיסוק בחומרים מודרניים. העוסק בחומרים הקלסיים נאלץ להתמודד עם חלקיות העדויות, שאינן מקיפות את כל שהיה קיים בתקופה הנחקרת, אך יתרון שהן מאפשרות להעמיד קורפוס סגור ומתוחם, שגם אם היקפו גדול – גבולותיו ברורים וניתן למצוא את המצוי בו. לעומת זאת העוסק בחומרים מודרניים נאלץ להתמודד עם הקושי של עודף במידע, שהרי היקף העדויות כמעט בלתי מוגבל ואין כל אפשרות לספק תיאור מלא ומקיף של כל המצוי בהן. לגבי התקופה שבה בחרתי לעסוק מצטרף לכך קושי נוסף, והוא המידה העצומה של שונות לשונית שטבועה הייתה בשפה מעצם היותה נתונה לתהליכי התגבשות. אמנם גם בלשון ימינו קיים גיוון סגנוני ומשלבי, אך ברקעו עומדת מערכת לשונית משותפת, שחשיפת כלליה היא מוקד עניינו של המחקר הבלשוני. לעומת זאת בתקופת התחייה היו מרבית חברי הקהילה הלשונית ילידי שפות אחרות, ומיהם למדו גם דובריה הילידים של השפה את לשונם. עובדה זו – ועמה הבדלים במידת השליטה בעברית ובמקורותיה, בטיב האידיאולוגיה הלשונית של המשתמשים בעברית ובהשקפותיהם בדבר הכיוון שבו ראוי

* דברים שנשאה ד"ר יעל רשף במעמד הענקת פרס האקדמיה ללשון העברית על שם זאב בן-חיים לשנת תשע"ד בבית האקדמיה בא' באדר ב' (3 במארס).

מסגרתה הכוללת, אלא נגעו לפרטים ספציפיים בתוך היערכות בסיסית ויסודותיה כבר היו מגובשים בעיקרם.

כידוע היטב, תשתית המערכת הלשונית המודרנית הונחה בידי סופרי דור התחייה ממנדלי ואילך, ועם זאת לא כל מה שהתחדש בעברית שבכתב נטמע בהרגלי הלשון שנוצרו בארץ עם הפיכת העברית ללשון שימושית. התגבשות הרגלי הלשון הללו לכלל מערכת יציבה ומשותפת הייתה מהירה, ועיקרו של תהליך זה לא התרחש **בעקבות** השינוי הקיצוני במעמדה של העברית בחיי המעשה אלא **במקביל** אליו. המצב שבו מגוון רחב של אפשרויות שוות ערך יכלו להתקיים בשפה זו בצד זו התאפשר כל עוד שימשה העברית לשון תרבות, תפילה והוראה, אך כפי הנראה לא יכול היה להימשך כאשר נעשתה העברית ללשון המסגרת של חיי היישוב, גם אם בצד לשונות אחרות. תהליכי השינוי הלשוני והחברתי היו כרוכים זה בזה באופן הדוק, ומשהתהוותה הקהילה הלשונית – התהוותה מִנְהָ ובה גם מערכת לשונית משותפת. פרטיה של מערכת זו הוסיפו להשתנות – והם משתנים גם בימינו – אך קווי המתאר הכוללים שלה עמדו על כנם כבר בשלב מוקדם זה. אף כי לא נפוצו באופן שווה בקרב הדוברים, עצם נוכחותם במערכת הלשונית יצר אפיק התפתחות שהתווה ברבות הימים את דמותה של העברית בת זמננו. קודם לשנות העשרים עדיין עמד אפיק התפתחות זה בתחרות של ממש עם אפשרויות אחרות, אך כבר במהלך שנות העשרים החלה להתבהר בכורתו, וברבות הימים הפך לדרך המלך בעברית בת זמננו. היום אין עוד עוררין על עצם קיומו – אף כי רבים מצרים על כך, בוודאי בקרב הנמצאים כאן היום.

אני מודה לוועדת הפרס על שראתה לנכון לבחור בי ועל שהביעה אמון בכיוון מחקר זה. אני מקווה שבאמצעות העיסוק בדינמיקה של תהליכי הלשון שעיצבו את דמותה של העברית בת זמננו ויכולו מחקרית לתרום בעקיפין גם לפעולותיה של האקדמיה ללשון העברית למען הכוונת הלשון וטיפוחה.

המתגלים בטקסטים ואת הכוחות שפעלו בעיצובה של השפה. לשם השגת מטרה זו היה עליי להפעיל מידה רבה של גמישות, ולהתאים לכל סוגיה את הקורפוס הטקסטואלי שבו ניתן היה לבחון אותה בדרך הטובה ביותר. לעתים נמצאה תועלת בחומרים ארכיוניים ולעתים בטקסטים שפורסמו במסגרות שונות; סוגיות מסוימות התבלטו בצורה הטובה ביותר בקורפוס של מודעות עירונית ואילו אחרות בקורפוס של חוזרים משרדיים. לבחינת שאלות מסוימות פניתי אל טקסטים מראשית שנות העשרים ואילו לאחרות – אל טקסטים מוקדמים או מאוחרים יותר, וכן הלאה. בצד העיסוק בגילויי שימוש הלשון בכתב, אף שעד לשלהי המאה העשרים מקורות מידע על טיב הלשון המדוברת. אף שעד לשלהי המאה העשרים לא נערכו הקלטות של העברית המדוברת הספונטנית, איתור רסיסי מידע על קווי לשון שנהגו בדיבור העברי בעשורים הראשונים לקיומו מתוך מגוון רחב של מקורות כתובים אפשר לחשוף תיעוד לרבים מקווי ההיכר הנחשבים אופייניים לעברית המדוברת כיום, והראה כי אינם פרי התפתחות מאוחרת, אלא היו מצויים בה – לפחות בהיקף מסוים – מיד עם התבססותה ללשון דיבור יום-יומית בקהילה הלשונית.

אם ארצה לסכם באמירה כוללת אחת את הממצא העיקרי של כלל המחקרים הללו, מבלי לרדת לפרטים, הרי היא זיהוי שנות העשרים כנקודת המפנה שבה הגיעו לכלל הכרעה כוחות השינוי שהתחרו זה בזה בראשית ימיה של העברית החדשה, והחלה להתייצב המערכת הלשונית שזוהתה לראשונה במחקר כמהות בלשונית נבדלת בשנות החמישים. ממצא זה – המסתמן בבירור בחומר העדויות בשורה של תופעות – עולה בקנה אחד עם השינוי המהותי שחל במעמדה של העברית ובהיקף השימוש בה במעבר מן התקופה העות'מאנית לתקופת המנדט. אף שגלי העלייה שהוסיפו להגיע לארץ הגדילו באופן מחזורי את מידת השונות הלשונית, בקרב ותיקי היישוב אפשר להצביע מעשור זה ואילך על התגבשותו של גרעין יציב של הרגלי לשון משותפים, שניכרים בו שורשי שימוש הלשון בן זמננו. מתקופה זו לא עיצבו עוד תהליכי השינוי שפעלו בשפה את

החלטות האקדמיה בדקדוק – המהדורה השלישית

לתארים ולדרגות מצא את מקומו במהדורה החדשה. החלטות אחרות שנוספו ונתנות מענה לשאלות "קטנות", כגון צורות הרבים של עֵקב ועֵקְבָה, ניקוד שם העיר לוד וצורת הנקבה של עֵיר. למנקדים כדאי לתת את הדעת להחלטה לנקד את צורות הרבים של מילים בסימטות-ות בשורוק: לא עוד זְכִיּוֹת כי אם זְכִיּוֹת.

בעת הכנת המהדורה השלישית נקראו הכללים מחדש, ולא פעם נחשפו עניינים הדורשים עריכה ואף ניסוח של כלל חדש. לעתים החלטה על מילה יחידה הורחבה לכלל שכוחו יפה למילים שכמותה. למשל החלטה על ניקוד 'תעוזה' ו'תאוטה' בשורוק מנוסחת עתה ככלל על שמות במשקל תְפֹנְהָ שאינם משורשי ע"ו.

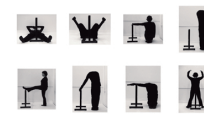
הכללים המכוננים בחוברת זו התגבשו לאורך שישים שנותיה של האקדמיה, ומקצתם הורתם עוד בימי ועד הלשון. מייסדי ועדת הדקדוק שעמלו על כללי נטיית השם – הפרק הגדול שבחוברת – ברובם כבר אינם עמנו, אבל הכללים שקבעו רובם ככולם שרירים וקיימים. עם זאת ועדת הדקדוק והמזכירות המדעית של האקדמיה אוזנו כרויה לנעשה בעברית ולפניות הציבור, וכשמתגלה צורך הכללים נבחנים מחדש. גם המהדורה השלישית אינה סוף פסוק ועוד ידה של ועדת הדקדוק נטויה. כאמור בכיתוב הגב של החוברת, תקוותנו היא שכללים אלו יפכו לתקן ולנורמה בהוראה ובכתיבה בלשון העברית בזמננו.

רונית גדיש

כמעט שבע שנים חלפו מאז הוצאנו לאור את המהדורה השנייה של החלטות האקדמיה בדקדוק ושמונה שנים מאז המהדורה הראשונה. כאז כן עתה פרסום החוברת המעודכנת חג הוא לאוהבי העברית.

את רוב חילה נתנה ועדת הדקדוק בשנים שבין המהדורה השנייה לשלישית לגיבוש כללים חדשים של התעתיק לסוגיו (אלה יצאו לא מכבר לאור בחוברת נפרדת), אך גם מענייני הדקדוק לא הניחה הוועדה את ידה.

החידושים העיקריים במהדורה זו הם כללים המסדירים את השימוש בשם המספר וכללים לניקוד ולנטייה של ראשי תיבות הגויים. נקבעו כללים לנטיית פועלי פ"י בבניין קל, ובהם נטיית יָם על דרך פ"ו (אָזם, תָּזם), ועודכנו כללי הניקוד של מילים לועזיות לפי מה שנקבע בתעתיק מלועזית לעברית. גם הכלל הקובע שאפשר ליצור צורת נקבה לתפקידים,

החלטות האקדמיה בדקדוק

■ דמנציה (באנגלית: dementia)

פגיעה בתפקודו השכלי של אדם, ובכלל זה זיכרון ותפיסה, כישורי שפה, חשיבה ולמידה, התמצאות בזמן ובמקום, כושר שיפוט והבנת המציאות. הפגיעה מלווה לעתים קרובות בהפרעות במצב הרוח ובחזיונות, ועם הזמן חלה ירידה בתפקוד הכללי עד אבדן עצמאות. יש כמה מחלות הגורמות קיהיון, הנפוצה שבהן היא מחלת אלצהיימר שבה חל תהליך של ניוון תאי העצב במוח. שם התואר: קהיוני (דמנטי).

קהיון משורש קה"י במשמע 'לא חד'. המילה שקולה במשקל פֶּעֶלֹן שאחד ממשמעיו הוא פָּגַע ומחלה. המונח קהיון בא במקום המונחים שִׁטְיוֹן וְהֶסְתֵּר בִּינָה שנקבעו בעבר. בקביעת המונח נענתה האקדמיה לפניית מן הציבור למצוא מונח חלופי שלא תהיה בו פגיעה בחולים ובמשפחותיהם.

קהיון קיהיון

■ (באנגלית: PTSD, post-traumatic stress disorder)

הפרעה שבאה בעקבות אירוע חוֹבְלָנִי (טראומטי), שבו אדם נתון לאיום על חייו, על גופו או על נפשו, והוא חש אימה וחוסר אונים, למשל: התעללות בילדים, אונס, תאונת דרכים, תאונת עבודה. תסמיני ההלמת הם הפרעות בשינה, הימנעות ממצבים המזכירים את האירוע, התקפי זעם, רגשות אשם ועוד. לעתים ההלמת כרוכה בשינויים באישיות ובמחשבות אבדניות. ההשראה לחידוש הֶלְמַת הייתה הצירוף הֶלֶם קָרַב שהוא השם הרווח לאחד הסוגים של ההפרעה הזאת.

הלמת

■ יִטְרוֹגֵנִי (מאנגלית: iatrogenic)

פגיעה גופנית או נפשית שנגרמה מן הטיפול הרפואי, למשל: פגיעה טיפולנית, נזק טיפולני. שם התואר טיפולני נוצר משם הפעולה טיפול והסימות נִי. סימות זו עשויה להביע הוראה שלילית כגון בשמות התואר חומרני, לאומני.

טיפולני טיפולני

■ אינהלציה (באנגלית: inhalation [of medicine])

משאף

משאפה

החדרת תרופה לדרכי הנשימה בצורת גז או אדים. התרופה מרחיבה את דרכי הנשימה ומקלה את הנשימה. לצורך ההשאפה משתמשים במְשַׁאֵף או במְשַׁאֵפָה ההופכים את התרופה לגז. מְשַׁאֵף (inhaler) הוא כלי יִדְנִי קטן, ואילו מְשַׁאֵפָה (inhalator) היא מכשיר חשמלי.

מילים מן השורש שא"ף מציינות קליטת אוויר או רצון עז. בהקשר של נשימה מבחינים בין שְׁאִיפָה (הכנסת אוויר) לנְשִׁיפָה (פליטת אוויר), ושתי הפעולות כאחד הן נְשִׁימָה.

השאפה

המונחים שבעלון הזה הם לקט ממונחי רפואה שונים שאושרו במליאת האקדמיה בשנת תשע"ד (2014).

מִתְכּוֹן

- פּוֹרְמוֹלֶצְיָה (באנגלית: formulation)

הכנת תערובת של חומרי הדברה וחומרים לא-פעילים לפי נוסחה או תהליך מסוימים. התערובת יכולה להיות במצב של אבקה, נוזל, תחליב, משחה, גרגירים, גושים. לעתים מכינים את התערובת בכמוסות או בגלולות. שם התואר: מִתְכּוֹן (ממותכן; formulated). המונח מִתְכּוֹן – הגזור מן המילה מִתְכּוֹן (formula) – מכוון הן לפעולת ההכנה הן לתוצר.

בְּזִיר בְּזִיר

- (באנגלית: falconer)

אדם המאלף בזים ועופות אחרים לשם תחביב או כדי להבריא בעלי חיים מזיקים. למילה בזייר יש יסוד במסכת שבת צד ע"א. לצירוף המילים "דבי וייאדן" שבדפוסים יש גרסאות אחרות ובהן "דבי זיירין", "דבי אזדן", "דבי אזרן", והמפרשים קושרים אותן למילה הפרסית באזיאר – צידי עופות.

דוּחִין דוּחִין

- (באנגלית: repellent)

חומר דוחה מזיקים. בתחום ההדברה משמש גם המונח ההפוך מוֹשֵׁבֵן (attractant) – חומר המשמש פיתיון במלכודת למזיקים.

אֶרֶס

- אֶרֶסוֹל (באנגלית: aerosol)

חומר ריסוס להדברה העשוי חלקיקים זעירים של חומר מוצק או נוזל המרחפים בגז. באֶרֶס הטיפות קטנות מן הטיפות שבתְּרִיס (spray). המכשיר שבאמצעותו מפזרים את האֶרֶס הוא מְנַפֵּק אֶרֶס (aerosol dispenser). התהליך שבו חומר הופך לאֶרֶס הוא אֶרֶסוֹלִיזַצְיָה (aerosolization).

פְּעֻכִּית

- (BR, briquette: באנגלית)

פיתיון למזיקים שצורתו פֶּעֶךְ קטן. המונח כעכית מחליף את המילה 'בריקת' ששימשה בקרב אנשי מקצוע. את המילה כֶּעֶךְ לבייגעל קבע ועד הלשון על פי המילה 'כעכין' שבספרות חז"ל שמשמעה מין מאפה.

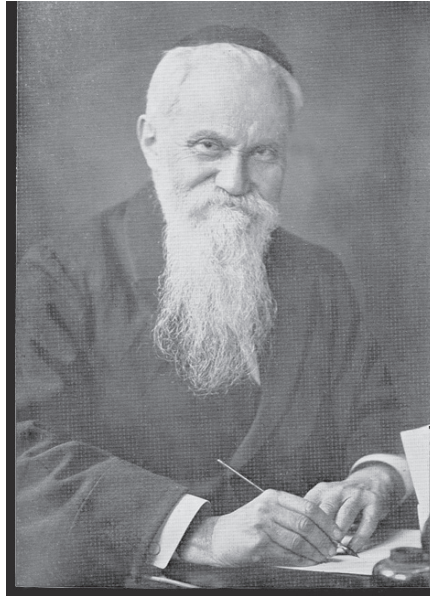
המונחים שבעלון הזה הם לקט מרשימת מונחי ההדברה. הרשימה אושרה באקדמיה בשנת תשע"ב (2012) והשלמות לה אושרו בשנת תשע"ד (2013). הרשימה הוכנה בוועדה למונחי איכות הסביבה של האקדמיה ושל מכון התקנים בהשתתפות המומחים ד"ר שמואל מורן וד"ר אורי שלום. תודתנו נתונה למלכה זמלי, לד"ר שמואל מורן ולד"ר אורי שלום על סיועם בהכנת העלון.

תשעים שנה לפטירת זאב יעבץ – מחלוצי תחיית העברית

אסף ידידיה

ב"ח שבט תשע"ד מלאו תשעים שנה לפטירת זאב יעבץ (תר"ח-תרפ"ד, 1847-1924). יעבץ עסק בתרבות העברית לתחומיה: היסטוריה, לשון, ספרות ופדגוגיה. לתפיסתו, העם החוזר למולדתו זקוק היה לתרבות לאומית רחבה ועמוקה, ועל כן הוא ניסה ליצור תמונת עבר מסורתית, ספרות פוזיטיבית ולא חתרנית ותכנית חינוכית דתית חדשה שיספקו את הצרכים הרוחניים הללו מבלי ליצור קרע עם העבר. החייאת העברית השתלבה היטב במפעלותיו.

יעבץ נולד בעיר קולנו (Kolno) שבצפון מזרח פולין. בשנת תרכ"ה (1865) עבר עם משפחתו לוורשה. אביו דאג שילמד תנ"ך ולשון עברית ואף שכר לו מורים שילמדוהו שפות אירופיות. נוסף על הלימודים הסדירים, הרבה יעבץ לקרוא ספרי גאוגרפיה והיסטוריה. בגיל שמונה עשרה נשא אישה, ולאחר שזאת נפטרה בצעירותה נשא בשנת תרל"א (1870) את גולדה, אחותו של יחיאל מיכל פינס. בשנת תרמ"ב (1882) החל לפרסם הגיגים ומחקרים קצרים בתולדות ישראל בכתבי עת עבריים. בשנת תרמ"ז (1887)

זאב יעבץ. יוסף קלאוזנר הכתירו בשנת תרנ"ג (1893) בתואר "ראש מחדשי שפתנו בזמן הזה".

שויון נפש, ב"עמעות" – זאת בעקבות דברי המדרש בפרשת סוטה: "ונעלם מעיני אישה", ולא שיהא בעלה רואה ומעמעות" (ספרי במדבר פסקה ז. את המילה אדישות חידש בן-יהודה רק בתרנ"ג). באותו מכתב הוא מציג בפני פינס גם את המילה "פרידה" כחלופה עברית למילה "אטום" על סמך השימוש במילה "פרידה" במסכת נידה במשמעות גריגר קטן. על משקל המילה פרוטה, שמשמעותה מטבע שאינו נפרט יותר, "כך פרידה הוא החלק שנפרד ואי אפשר לו להפרד יותר"².

כבר בתכניתו החינוכית "על דבר החנוך לילדי האכרים בארץ ישראל", משנת 1888 (תרמ"ח), כלל יעבץ את לימודי השפה העברית כלשון חיה. אחת הסיבות לכך היא הצורך בשפה מלכדת ליהודים בני עדות שונות: "לשון בני ישראל אשר היא רק לשון הקודש לבני הגולה צורך גמור היא בארץ ישראל, אשר ינהרו אליה זרע יעקב מאפסי ים, מפאתי קדם, מקצה הנגב ומאחרית צפון. היא לבדה המליץ ביניהם, הברית האחד המברוח את כל אהל בת עמי מן הקצה עד הקצה"³.

נוסף על הליכוד המעשי ראה יעבץ בשפה העברית סממן לאומי מרכזי ומובהק, אם כי לא בלעדית: "לפיכך למודים אנחנו להעמיד בראש מספר הסגולות העושות קבוץ גדול של אנשים לעם אחד את סגולת אחדות הלשון, כי אם היא כאן הכל כאן, אחדות המחשבה ואחדות הפעולה, אחדות ההרגשות ואחדות המנהגים"⁴. בתכניתו כתב כי הדיבור העברי הוא ראש המכשירים להקניית אהבת העם והארץ, "כי שפת העם ילידת רוחו היא, והאדם מבלי דבר שפת עמו לא יוכל להגות את הגות עמו בכל תקפה וטהרתה"⁵. לפי יעבץ יש קשר אימננטי בין השפה העברית לתרבות היהודית לדורותיה. השפה אינה רק אמצעי לביטוי התכנים התרבותיים, היא גם מטביעה את חותמה עליהם.

כבן-יהודה העדיף יעבץ את המבטא הספרדי, "אשר יתרון לו בדיוק ויפי צלצלו", וכן מפני שהיהודים הספרדים שולטים בשפה יותר מן היהודים האשכנזים⁶. יעבץ היה מודע לכך שהעברית כשפת דיבור "לא הזדככה כל צרכה", אך לדעתו "אין דבה, כי דרך הלשונות להזדכך מאליה בקום להן סופרים הגונים"⁷. כמובן, הוא ראה עצמו כאחד מאותם סופרים שתפקידם לזכך ולפתח את השפה הלאומית.

בשנת 1889 הצטרף יעבץ לאגודת "שפה ברורה" ששמה לה למטרה להחיות את השפה העברית כשפת דיבור. כידוע, שנה לאחר מכן ייסדה האגודה את "ועד הלשון". בראש החברה והוועד עמד אליעזר בן-יהודה, אך הם לא החזיקו מעמד לאורך זמן ופעילותם נפסקה בשנת 1891.

עלה לארץ ישראל והתיישב ביהוד הסמוכה לפתח תקווה. לאחר שנתיים נתמנה לרב ומורה בזיכרון יעקב, וכעבור שנה וחצי של מאבקי כוח עם פקידי הברון רוטשילד פוטר ממשרת ההוראה ועבר לירושלים.

בירושלים המשיך בעבודתו הספרותית: כתיבת ספרי ילדים, עיבוד של אגדות חז"ל לעברית, חידושים בלשון העברית וכתיבת ספרי לימוד בהיסטוריה. באותה עת החל לשקוד על מפעלו ההיסטוריוגרפי המקיף – 'תולדות ישראל'. בשנת תרנ"ו (1896) עזב את ארץ ישראל עקב קשיי פרנסה ועבר לוויילנה, ובה התגורר כשמונה שנים. לאחר מכן נדד בין גרמניה, בלגיה ואנגליה, ונפטר בלונדון בתחילת שנת 1924.

עוד בתקופה שלפני נישואיו לגולדה העמיד יעבץ את השפה העברית כאחד הנדבכים שעליהם יבנה ביתם המשותף. באחד ממכתבי האהבה שכתב לה לפני חתונתם הוא מוכיח אותה "על ערבך זרה בשמחתנו, על שימך שפת אשכנז המליץ בינותנו", ומבכר את העברית על הגרמנית כשפת ההתכתבות ביניהם: "אמנם יודע אני להוקיר ערכה [של הגרמנית] כי עשירה היא ודבריה נשמעים לאדם רב, אך התערוך בעשרה ובגדלה אל העבריה בעוניה? אם תנץ בכל עדנת עלומיה כבת יהודה ביקהת זקנתה? אך מה זה אדבר! עוד לא זקנה, עוד לא יצא ממנה הדרה, כי מחדשת היא נעוריה לרגעים, וכל הנוגע בה כמוה יקדש"¹. מני אז הוא התכתב עם גיסו יחיאל מיכל פינס בעניינים הקשורים לשפה העברית והציע בפניו משמעים חדשים למילים שהעלה מספרות חז"ל ומתרגומי משפחת אבן תיבון. כך למשל, במכתב שכתב לו באביב תר"ם (1880) הוא מציג לתרגם את המילה הגרמנית Gleichgültigkeit, שמשמעה

2. מכתב לי"מ פינס, כ"ט באייר תר"מ, הארכיון הציוני המרכזי, A9\139.
3. "הקדמה", הארץ א (תרנ"א), עמ' 4.
4. "העם ושפתו", גאון הארץ ב (ורשה תרנ"ז), עמ' 30.
5. הארץ ב (תרנ"א), עמ' 60.
6. שם.
7. שם.

* רשימה זו היא עיבוד של פרק מתוך ספר על זאב יעבץ שד"ר אסף ידידיה עתיד לפרסם.
1. מכתב לגולדה פינס, י"ט באלול תר"ל, ארכיון הספרייה הציבורית של ניו יורק, פריט 144.

ככלל סבר יעבץ שיש להשתדל להשתמש בחידושי הלשון במילים המצויות במקרא ובספרות חז"ל, שהרי "הלשון העברית [...] היא כלי מבטא לתורה, והתורה מתעסקת מעולם בכל צרכי האומה, המשפחה והיחיד, מן הגדול והנעלה שבחפצי הרוח עד קטן עסקי הגוף, על כן אין דבר נעלם ממנה אשר לא תדע להביעו".⁸ גישתו ספגה ביקורת מצד בני התקופה. יוסף קלאוזנר כתב בשנת תרנ"ג (1893) מאמר בעיתון 'המליץ' נגד שיטתו של "ראש מחדשי שפתנו בזמן הזה החכם מר זאב יעבץ", שלפיה יש להעדיף ביטוי מרובה מילים הקיימות במקורות על מילה מחודשת אחת שלא מופיעה במקורותינו. קלאוזנר סבר שאין להימנע מחידוש מילים בהשפעת שפות זרות ומבניית חידושים על פי שורשים קיימים. לדוגמה הוא הביא את תרגומו העברי של יעבץ ל-*fontaine*, "באר מתות מימה למרום", תחת הצעת החידוש שלו עצמו – "מזרקה". קלאוזנר מתח ביקורת גם על השימוש במילים ארמיות מתוך התלמוד ששורשן העברי אינו ניכר ומצלולן אינו מתאים לעברית, כמו "מקבעא", "מקופיא" ועוד.⁹ בשנים שלאחר מכן חזר בו יעבץ במקצת בעניין שיטת חידוש המילים. במאספים השונים שערך למן תחילת שנות התשעים של המאה התשע-עשרה ועד שנת 1904 הקדיש יעבץ פינה מיוחדת לחידושים בלשון העברית, הן בכללי הדקדוק הן באוצר המילים, ולה קרא: "שפת ציון". לדעתו ניתן בנקל למצוא מילים שימושיות מן המקרא, המשנה והחלקים העבריים שבתלמוד ובמדרשי האגדה, אך במקרים חריגים אפשר לייחד מילה "מולדת חוץ" ובלבד שתהא מתקבלת מבחינה אסתטית. בכך דמה לפינס, שסבר אף הוא שבמקרה שאין בנמצא מילה ממקורות פנימיים יש לייבא מילה לועזית, אך רק אם היא בעלת מצלול יפה. יעבץ מבקר את המתרגמים ממשפחת אבן תיבון על כי "נאנסו לברוא להם מלות שפניהן עברית ותוכן ערבית, או לשמש במלות שנוצרו מערקן לתשמיש הוראה אחרת, ואין בהן החיים הראויים להוראה שהם רוצים בה". לכן הוא קורא "אונס הלשון" וכבילתה ב"כבלי ברזל משל אחרים". הוא עצמו מציע מתודה משלו לתרגום שתשיב את השפה למקורותיה, בין השאר על

ידי עמידה על כללי הדומה והשונה שבין העברית לערבית.¹⁰ הוא גם מבקר אחדים מסופרי העברית החדשים, "כי תרגמו לשפתנו משפות זרות רבות ולא קבעום בדפוס השפה העברית ויספחו אל שפתנו רעיונות זרים ואמרי נכר והשתמשו בשפתנו שפת גרמנית סלית ורמנית בערבוביה".¹¹ הוא מציע להתייחס לתחיית השפה העברית כדרך שמתייחסים ללימוד תורה ולמחקר מדעי רציני, וכשם שהוא עצמו התייחס למחקר תולדות ישראל בהדגישו את חשיבות המקורות הפנימיים ואת צמצום ההשפעה החיצונית על היהדות: "לעשות סיג לתורתה ולהעמיד תלמידים אשר ישתמשו כל צרכם לתרגם בשום שכל ובעיון דק על פי סופרים וחכמים מומחים לא סמרטנים [פטפטנים] ולא טרנים [הדיוטות] כי תהיה שפת קדשנו שפה לעצמה בלתי תלויה בדעת הסופר ובארצו ובשפתו אשר בה ידבר".¹²

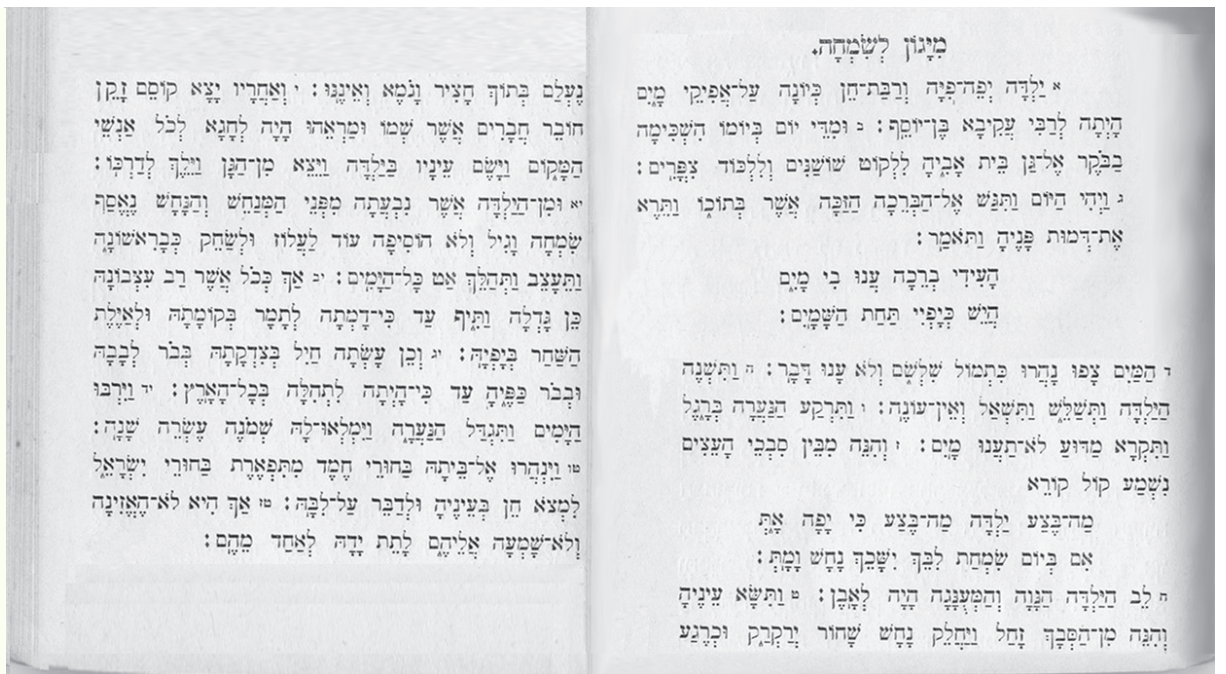
יעבץ עצמו חידש את משמעי המילים יקום (universe), עצם (essence), אופי (character), תרבות (culture), בעליל (patently), סיעה (party), כחול (שם הצבע) ועוד. כמו כן הציע להשתמש במשקל פעלעל כצורת הקטנה, וחידש את המילים כלבלב וחתלתול. בדומה לבן-יהודה ולפינס, מילים רבות משלו לא התקבלו בעברית. כך למשל נצבה (substance), מרגשת (סנסציה) ועוד.

יעבץ גם הציע שמות מיוחדים לימות השבוע תחת הסידור המספרי, בדומה לשמות חודשי השנה וקנהוג בשפות אחרות. לשמות של נערו-אסתר הנזכרות בתרגום הארמי למגילה – חוליתא ליום ראשון, רקועיתא ליום שני, גנוניתא ליום שלישי, נהוריתא ליום רביעי, רחושיתא ליום חמישי וערובתא ליום שישי (על פי הדברים שנבראו בששת ימי בראשית) – הוא ביקש לתת תבנית עברית ולכנות כך את הימים עצמם: חולית, רקועית, גנונית, נהורית, רחושית וערובית.¹³ שמו של יעבץ יהיה חקוק לעד באבני הפינה של התרבות העברית כאחד מחלוצי תחיית שפת עבר.

10. "שפת ציון", גאון הארץ א (ורשה תרנ"א), עמ' 42–44.
11. "שפת ציון", פרי הארץ, ב (ורשה תרנ"ד), עמ' 35.
12. שם.
13. "שמות ימי השבוע", המזרח, א (תרס"ג–ד), עמ' 467.

8. "שיר מתורגם ותולדותיו", מירושלים, ב (תרנ"ב), עמ' 39.
9. "מלים מחודשות וכתביה תמה", המליץ (1 במרץ 1893), עמ' 6.

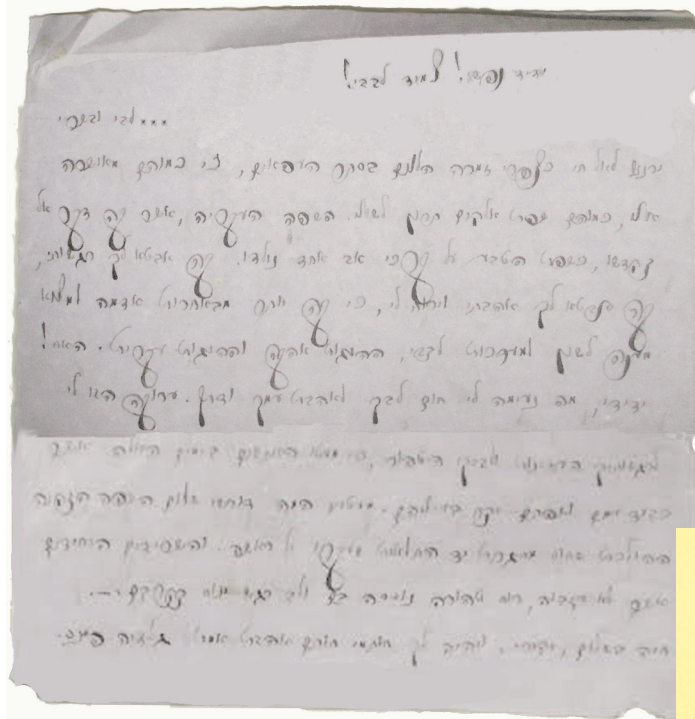
תחילת עבודתו של יעבץ לאגדה התלמודית על בתו של ר' עקיבא (בבלי שבת קנו ע"ב), מתוך ספרו "שיחות וטמועות מני קדש" שיצא לאור לראשונה בורשה בשנת תרמ"ז, 1887. יעבץ נקט בייחודי את סגנון לשון המקרא, אך לא נמנע משילוב תכנים מאגדות העמים.

אהבה בעברית

חליפת מכתבים בין זאב יעבץ לארוסתו גולדה פינס, קיץ תר"ל, 1870

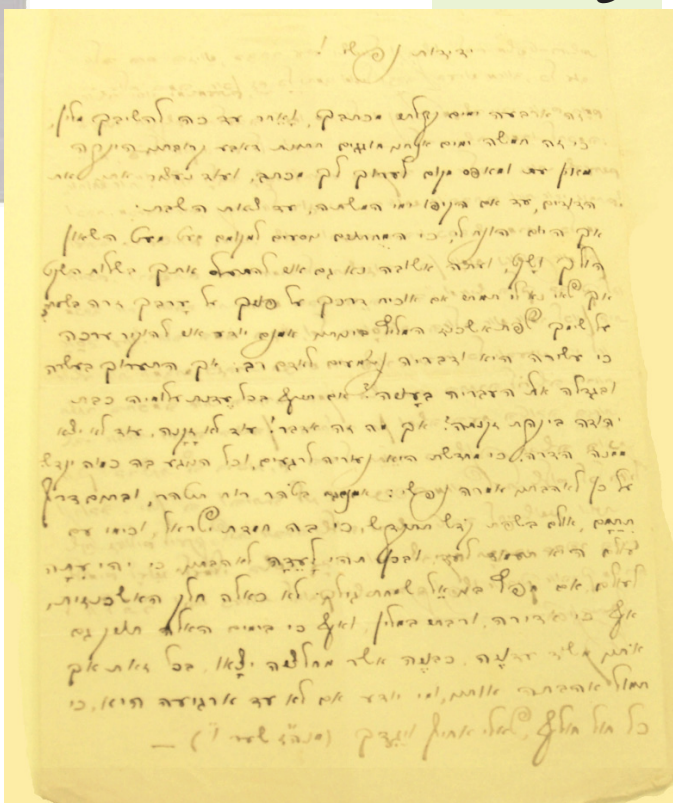
מאזכר אבא

ידיד נפשי! צמיד לבבי! ... לבי ובשרי ירננו לאל חי כצפרי זמרה הלנים בסתר העפאים, כי כמוהם מאושרה אני, כמוהם שפת אלהים תרנן לשוני. השפה העבריה, אשר בה דבר אל בקדשו, כשפת הטבע על ברכי אב אחד נולדו. בה אבטא לך רגשותי, בה אבטא לך אהבתי וירוח לי, כי בה יותר במאחרות אדמה למצוא מענה לשון למערכות לבבי, וההוגות אהבה וההוגות עברית. האח! ידידי, מה נעימה לי חום לבך ואהבת עמך ודתך. ערובה היא לי לרגשותיך העדינות ולבבך הטהור, כי מעטו האנשים בימים האלה אשר כבוד עמם ושפתם יקר בעיניהם. מעטים המה דורשי שלום השפה הזקנה ההולכת שחוח מתגרת יד התלאות שעברו על ראשה, והשרידים היחידים אשר לא עזבוה, רוח טהורה נוססה במ לב רגש ינוח בקרבם.

חיה בשלום, יקירי, ויהיה לך חותמי חותם אהבת אמת
גלדיה פינס

מאזכר אבא

ידידות נפשית!

זה ארבעה ימים קבלתי מכתבך, וְאַחַר עַד כֹּה לְהַשִּׁיב מִלִּי, כִּי זֶה חֲמִשָּׁה יָמִים אֲנִי חוֹגְגִים חֲתוּנָת דַּאֲבַע קְרוֹבַתְנוּ הַיְקָרָה מֵאִין עַת וּמֵאֲפֶס מְקוֹם לַעֲרוֹךְ לְךָ מִכְתָּב, וְעוֹד נִעְצוֹר אֶתְנֶה אֶת הַדּוּדִים, עַד אִם הַקִּיפּוֹ יָמֵי הַמִּשְׁתָּה, עַד צֵאת הַשַּׁבָּת.

אך היום הונח לי, כי המחֲתָנִים נוסעים למקומם מעט מעט, השאון הולך וְשָׁקֵט, וְעֵתָה אֲשׁוּבָה נָא גַם אֲנִי לְהַתְעַלֵּס אֶתְךָ בְּשִׁלּוֹת הַשְּׁקֵט. אֲךָ שְׂאֵי נָא לִי תַמְתִּי אִם אוֹכִיחַ דְּרֹכְךָ עַל פְּנִיךָ עַל עֲרֹבְךָ זֶרֶה בְּשִׁמְחַתְנוּ, עַל שִׁימְךָ שִׁפְתָּ אֲשַׁכְּנֶה הַמְּלִיץ בִּינוֹתְנוּ. אֲמִנֵּם יוֹדַע אֲנִי לְהוֹקִיר עֲרֹכָה כִּי עֲשִׂירָה הִיא וְדַבְרִיהָ נִשְׁמָעִים לְאָדָם רַב; אֲךָ הַתְעַרְוֹךָ בְּעִשְׂרָה וּבַגְּדֵלָה אֵל הָעֵבְרִיָּה בְּעִנְיָה? אִם תִּיף בְּכָל עֲדֻנָּת עֲלוֹמִיָּה כִּבְתֵּי יְהוּדָה בִּיקָהֶת זִקְנָתָה? אֲךָ מָה זֶה אֲדַבְּרִי! עוֹד לֹא זָקְנָה, עוֹד לֹא יֵצֵא מִמֶּנָּה הַדְּרָה, כִּי מַחֲדֻשֶׁת הִיא נְעוּרִיהָ לְרַגְעִים, וְכָל הַנוֹגַע בָּהּ כְּמוֹהָ יִקְדֵּשׁ.

על כן לאהבתנו אמרה נפשי: אמנם בטוהר רוח תטהר, ובתום דרך תתמם, אולם בשפת קדש תתקדש, כי בה חמדת ישראל, וכימי עם עולם היא תעמוד לעד, ובכן תהי לעדה לאהבתנו כי יהי עֵתָה לְעוֹלָם אִם חֲפֵץ בְּנוֹ אֵל שִׁמְחַת גִּילְנוּ. לֹא כֹאֵלָה חֲלֵק הָאֲשַׁכְּנִיָּת, אֲףֹ כִּי אֲדִירָה וְרַבְתִּי בְּמִלִּין, וְאִףֹ כִּי בִימֵים הָאֵלֶּה תִּנִּיק גַּם אֲתָנוּ מִשׁוּד עֲדֻנְיָה, כְּבִנְיָה אֲשֶׁר מַחֲלֻצִיָּה יֵצְאוּ, וּמִי יוֹדַע אִם לֹא עַד אֲרַגִּיעָה הִיא, כִּי כָל חוֹל חוֹלֶף, שְׂאֵלִי אַחִיךָ וְיִגְדֶךָ (מִנְה"ז [= מורה נבוכי הזמן] שַׁעַר ו')

(צילומי המכתבים באדיבות הספרייה הציבורית בניו יורק)

העורך: יעקב עציון • סדר והפקה: אורית טרברג

האקדמיה ללשון העברית, קריית האוניברסיטה בגבעת רם, ירושלים 91904 • טלפון: 02-6493555, פקס: 02-5617065
דואר אלקטרוני: ivrit@hebrew-academy.org.il • במרשתת: http://hebrew-academy.huji.ac.il